

Under strecket 100 år

Ett dåligt beteende är alltid meningsfullt

Varför skäms vi när vi misslyckats? Varför röstar vissa på ett visst parti och andra på ett annat? Ja, varför betar vi oss som vi gör? En ny omfattande bok tar itu med dessa grundläggande frågor utifrån ett naturvetenskapligt perspektiv. Svaren som ges säger förvisso mycket om oss människor, men inte allt.

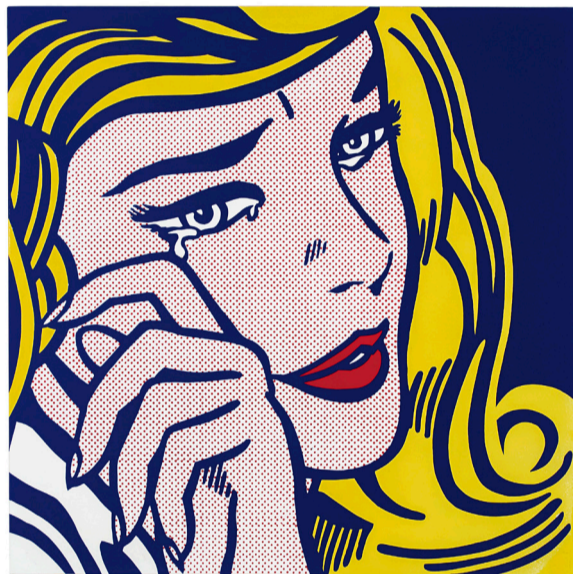
Vad är psykologi? Å ena sidan kan man säga att det är något som vi i vårt vardagliga liv spontant ägnar oss åt hela tiden när vi med utgångspunkt i vår nedärvda psykologiska begreppsapparat försöker förstå och förklara våra egna och andras känslor, tankar, handlingar och reaktioner. Å andra sidan är psykologi en i dag närmast oöverblickbar vetenskaplig disciplin inom vilken man till stor del studerar de psykologiska yttringarna med utgångspunkt i experimentella forskningsmetoder som i första hand hämtats från naturvetenskaperna. Betyder det att vi i jämförelse med den vetenskapliga psykologin bara rör oss på ytan när vi på en vardaglig nivå försöker förstå oss själva och andra? Är det så att vi i vår vardagspsykologi liksom famlar oss fram i mörkret och med hjälp av subjektiva kunskapsresurser och trubbiga begreppsliga verktyg försöker förstå något vars djupare förklaringsgrunder endast den vetenskapliga forskningen kan ge oss tillgång till? Borde vi ytterst tillfråga professorerna för att få de egentliga, verkliga och objektiva förklaringarna till varför vi känner, tänker, handlar och reagerar som vi gör?

Svaret på dessa frågor tycks vara ett otvetydigt ja, åtminstone om vi får tro biologisk- och neurologiprofessor Robert M Sapolsky vars tegelsten till bok "Varför betar vi oss som vi gör. Biologin bakom människans bästa och sämsta sidor" (Natur & kultur) nu finns tillgänglig i svensk översättning av Patricia Wadensjö.

Sapolskys övergripande ambitioner är, som titeln antyder, att på en biologisk nivå försöka förstå och förklara unika mänskliga beteenden, i synnerhet den typ av beteenden vi brukar tänka på som moraliskt goda och onda. Han menar emellertid att vår biologi i snäv mening är så intimt sammanflätad med miljö, uppväxt och historia (erfarenheter ger upphov till genetisk förändring, omdirigerar hjärnans bansystem och stimulerar dess produktion av nervceller), att vi därför inte kan förstå de biologiska mekanismer som ligger bakom våra beteenden om vi inte samtidigt ger oss in i en tvärvetenskaplig dialog med discipliner som evolutionspsykologi, jämförande zoologi, kognitionsvetenskap och experimentell utvecklingspsykologi.

Den förklaringsmodell som Sapolsky presenterar har karaktären av ett slags berättande och kontextualiserande tillbakaresa från det ögonblick när ett visst beteende tilldrar sig. För det första: vad händer på en neurobiologisk nivå i samband med att beteendet äger rum och vilka sinnesintryck får nervsystemet att ge upphov till beteendet? För det andra: vilka hormoner verkar under den närmaste tiden före beteendet och ändrar mottagligheten för dessa stimuli? För det tredje: vilka miljöfaktorer har genom åren ändrat hjärnans struktur och därigenom det sätt på vilket personen reagerar på dessa hormoner och stimuli? Så fortsätter det – tillbaka till fostermiljö, genetisk sammansättning, kultur och det evolutionära tryck som satte bollen i rullning.

Jag ska här inte försöka sammanfatta de på många sätt spännande och betydande vetenskapliga upptäckter som Sapolsky redogör för. Den som är intresserad av den senaste forskningen kring sådant som nervbane-system, synapser, dopamin, DNA-sekvenser och evolutionär framselektion rekommenderar jag varmt att läsa boken. Istället tänker jag ägna mig åt att filosofiskt försöka förstå den känsla som lever kvar efter att ha läst boken. För trots utförligheten och noggrannheten

Hur kommer det sig att vi gråter när vi blir ledsna? På bild Roy Lichtensteins "Crying girl" (1964). Foto: IBL

i Sapolskys redogörelser, och trots att jag inte tvivlar på sanningshalten i den forskning som presenteras, tycker jag inte att jag får någon fördjupad förståelse för de beteenden han försöker förklara. För att göra denna känsla begriplig måste vi återvända till skillnaden mellan vardaglig och vetenskaplig psykologi.

Exempel på vardagspsykologiska förklaringar kan vara: "Kalle röstar på socialdemokraterna för att han tycker de har bäst sjukvårdspolitik". Eller: "Anna skäms för att hon inte klarade tentan". Vad som karakteriserar dessa enkla förklaringar är att de försöker redogöra för Kalles handling respektive Annas känsla *inifrån*. Förklaringarna syftar med andra ord till att göra de psykologiska yttringarna förståeliga utifrån personens egen synvinkel. Därför är de också introspektivt eller reflexivt verifierbara. Det betyder att Kalle och Anna i princip kan bekräfta beskrivningarna med ett "jo, så är det", och inte bara med ett "jaha, är det så".

Vardagspsykologins logik förutsätter att vi grundar våra förklaringar på det faktum att de yttringar som ska förklaras tillhör ett subjekt eller en person som känner, tänker och handlar med utgångspunkt i en meningsfull erfarenhet eller upplevelse av sig själv, sitt liv och sin omvärld. Inom vardagspsykologin är det så att säga *meningen* som är den kausala faktorn, det som får saker och ting att hända i det psykologiska livet. Våra psykologiska yttringar är inte blinda reaktioner på meningslösa stimuli, utan har snarare formen av svar på ett tilltal från en inte sällan mångbottnad situation. Till exempel situationen att inte klara tentan: den betyder något, den "säger något" för personen i fråga, och skammen som uppstår vid misslyckandet är ett svar på detta tilltal. Det finns skäl till skammen och inte bara orsaker, i naturvetenskaplig mening, och att förklara en känsla eller en handling utifrån dessa skäl innebär att man gör känslan eller handlingen *förståelig* – "make sense of it".

De förklaringar som Sapolsky erbjuder har alltså en radikalt annorlunda karaktär, eftersom de inte utgår

ifrån att beteenden tillhör personer som lever i meningsmässigt organiserade erfarenhetsvärldar. Hans biologiska psykologi är med andra ord "sub-personlig" vilket gör honom tvungen att genomgående beskriva de mänskliga handlingar han försöker förklara som just *beteenden*. Anledningen till att denna omskrivning är nödvändig är inte bara att sådant som handlingar och känslor motsätter sig den typ av objektiv tillgänglighet som Sapolskys vetenskapliga forskningsmetoder förutsätter, utan också, och framför allt, att handlingar och känslor överhuvudtaget inte kan förstås i erfarenhetsberoende termer.

Handlingar och känslor förklaras inte bara av utan *definieras* av de tankar, föreställningar, övertygelser, värderingar, förhoppningar och motiv som aktualiserat eller fullgjort dem. För att förstå vad någon gör och känner i en given situation, för att överhuvudtaget kunna identifiera handlingen eller känslan, så måste vi, uttryckligen eller ej, orientera oss i och ta i beaktande hur situationen ter sig för personen i fråga. Detsamma gäller alltså inte rent begreppsligt när det kommer till beteenden. De är " nakna " på ett annat sätt.

Det är dessa anledningar som gör att jag inte tycker mig ha fått en mer inträngande förståelse för varför vi människor betar oss som vi gör efter att ha läst Sapolskys bok – trots all faktakunskap den förmedlar. Den vetenskapliga psykologin, åtminstone i denna tappning, kan inte fördjupa den grundläggande psykologiska förståelse som vi förvärvat spontant genom att växa upp i ett mänskligt sammanhang där vi lärt oss att använda den psykologiska vokabulären och där de psykologiska begreppen har sitt meningsmässiga spelrum. Sapolskys ambition är att bidra till förklaringen av det mänskliga handlingslivet och på ett plan gör han naturligtvis det. Men jag kan inte använda hans förklaringar för att på ett mer genomgripande sätt förstå mitt eget handlings- och erfarenhetsliv; jag kan inte använda förklaringarna för att utvidga min psykologiska *själv*kunskap. Däremot utökar de min kunskap om hur det objekt fungerar som råkar vara jag.

Detta är emellertid ingen kritik av den biologiska och vetenskapliga forskning som Sapolsky presenterar, utan en kritik av den biologism och scientism som genomsvär hans bok, det vill säga den ideologiskt färgade föreställningen att bara den vetenskapliga forskningen skulle kunna skänka egentliga, verkliga och objektiva förklaringar till varför vi känner, tänker, handlar och reagerar som vi gör. När Sapolsky till exempel talar om att politiska åskådningar vanligen är "internt konsekventa" (vilket betyder att det hos personer finns en samstämmighet mellan åsikter beträffande olika sakområden) kan han i nästa mening säga: "Om vi gräver djupare: vilka biologiska korreler har den politiska åskådningen?"

Att försöka förklara den politiska åskådningen genom att rikta in sig på dess "biologiska korreler" är emellertid inte att fördjupa frågeställningen, utan att kliva in i en annan logisk ordning, ta plats i ett annat språkspel med ett helt annat förklaringsvärde. Söker vi en verklig fördjupning av vår grundpsykologi hittar vi den snarare hos författare som Fjodor Dostojevskij, Marcel Proust, Friedrich Nietzsche och Sigmund Freud. Genom att nyansera och förfina våra vardagspsykologiska förklaringar – till exempel genom att, som Freud, påvisa hur det personliga erfarenhetslivet innehåller djupt omedvetna och infantilt färgade skikt – så bidrar dessa författare till att stärka vår psykologiska *människokännedom*. Det är inte samma sak som att vinna kunskap om det objekt som kallas människan.

Johan Eriksson

Privatpraktiserande psykoanalytiker, legitimerad psykoterapeut och fil dr i teoretisk filosofi
understrecket@svd.se